

الگوی ساختاری تفسیری نظارت بر مسئولان حکومت اسلامی در نهج البلاغه

حیدر سهرابی *

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۱۹

تاریخ دریافت: ۹۹/۶/۲۱

چکیده

زمینه و هدف: نظارت بر عملکرد مسئولان حکومتی از ابزارهای مهم سلامت و پیشرفت جامعه است. این موضوع در قالب‌های مختلفی همچون نامه‌ها، خطبه‌ها و سخنان حکیمانه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در نهج البلاغه و برخی کتاب‌های دیگر گردآوری شده است. در این تحقیق نظارت بر مسئولان حکومت اسلامی را در نهج البلاغه بررسی می‌کنیم. روش: مقاله حاضر با رویکرد کیفی و به روش ساختاری-تفسیری تدوین شد. در این راستا اطلاعات اولیه با بهره‌گیری از اسناد معتبری چون نهج البلاغه استخراج گردید و سپس مفاهیم مرتبط با نظارت بر امور مسئولان حکومتی در قالب روش تحلیل محتوا، استخراج و استنباط شده است.

یافته‌ها: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در سیره مدیریتی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) انتصاب مدیران اصلح در پست‌های کلیدی و نظارت آشکار بر فعالیت مسئولان از اصول مهم نظارت بر فعالیت مسئولان حکومتی است. تحقق این مهم منوط به انتخاب ناظران متعهد و امانت‌داری است که مصالح جامعه اسلامی را در نظر بگیرند. نظارت مستقیم حاکم و برخورد قاطع با مسئولان متخلف نقشی مهم در حرکت صحیح سیستم حکومتی دارد.

نتایج: نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که: نظارت بر عملکرد مسئولان حکومتی در صیانت فردی و اجتماعی آنان نقش مهمی دارد. توجه به مواردی از قبیل خودنظارتی، شناخت درست مسئولیت‌ها و ارائه بازخورد نظارت به مسئولان در بهبود عملکرد آنان مؤثر

*. استادیار دانشکده عقیدتی سیاسی، گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران
heydarsohrabi@alumni.ut.ac.ir

است. بر اساس نتایج تحقیق، اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان و انتخاب افراد صالح مهم‌ترین مؤلفه است.

واژگان کلیدی

نظارت، عملکرد، مسئولان حکومتی، نهج البلاغه، امیرمؤمنان علی (علیه السلام).

مقدمه

نظارت بر عملکرد مسئولان از ابزارهای مهم و تأثیرگذار حکومت‌ها برای حفظ حاکمیت و جلوگیری از هرج و مرج است؛ و فقدان آن می‌تواند به تزلزل ساختارهای حاکمیتی منجر شود و مانع نیل جامعه به پیشرفت و سعادت شود. نظارت بر امور حکومتی از ضرورت‌های مدیریتی حاکمان است، و توجه به آن مسئولان حکومت را از خطا و انحراف حفظ نموده، در مسیر اعتدال و اصول دین اسلام نگه می‌دارد. رسیدگی به امور کارکنان و مدیران در رده‌های مختلف و کنترل دقیق و مستمر عملکرد آنان وظیفه‌ای است که اگر در حوزه‌ها و سطوح مختلف صورت نپذیرد، زیان‌های جبران‌ناپذیری به بار خواهد آورد و نتیجه آن بی‌عدالتی، رشوه‌خواری، حیف و میل بیت‌المال و ایجاد مفاسد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خواهد بود. موضوع نظارت بر عملکرد مسئولان توسط امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در قالب‌های مختلفی همچون نامه‌ها، خطبه‌ها و سخنان حکیمانه آن‌حضرت در مجموعه ارزشمند نهج البلاغه و برخی کتاب‌های دیگر گردآوری شده است، که به‌عنوان مرقی‌ترین دستورالعمل پیش‌روی شیعیان و پیروان ایشان قرار دارد. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) نظارت همزمان و متقابل مردم بر حاکمان و بالعکس را از اصول بنیادین سلامت جامعه به حساب آورده و حکومت پویا و ملت آگاه را به این امر مهم فراخوانده است. بررسی سیره نظری آن‌حضرت مؤید اهتمام ایشان به نظارت دقیق و مستمر بر امور مسئولان است و ایشان در مدت زمامداری در موقعیت‌های زیادی به طور عملی این نظریه را اجرا نموده است. نتیجه این امر اصلاح امور، تنبیه متخلفان، دلگرمی و امیدواری مردم، همبستگی و پیوند بین ملت و امام و حفظ نظام است. بر اساس نظر امیرمؤمنان علی (علیه السلام) اگر نظارت و کنترل به‌طور اصولی و دقیق انجام شود اثرات مثبت آن در سطح جامعه به ظهور خواهد رسید و فرصت‌طلبان مجال نخواهند یافت که برخلاف قانون و مصالح عمومی عمل نمایند و موجودیت نظام اسلامی را به مخاطره بیندازند.

بر اساس آنچه گذشت، پرداختن به این تحقیق از آن جهت اهمیت دارد که: ضرورت و اهمیت به کارگیری نظارت حاکمیتی برای تأمین منافع عمومی مورد بحث قرار گرفت؛ جنبه‌های مختلف نظارت بر

عملکرد مسئولان حکومت اسلامی در کلام امیرمؤمنان علی (علیه السلام) بررسی و احصا شد؛ مؤلفه‌های احصا شده در کلام آن‌حضرت به شیوه علمی و با استفاده از نظر خبرگان اولویت‌بندی و ارائه گردید و نحوه ارتباط هر یک از معیارها اعم از نفوذی، پیوندی، وابسته و خودمختار تعیین گردید. در این تحقیق با عنایت به ماهیت موضوع آن بخش از سخنان امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در نهج البلاغه که به موضوع ارتباط داشت، ذکر گردید. همچنین در احصای متغیرهای پژوهش علاوه بر نهج البلاغه، اسناد مهمی از قبیل غررالحکم و دررالکلم و بحارالأنوار مورد بررسی قرار گرفت.

پرسش‌های مطرح شده در این تحقیق عبارتند از:

۱. سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در خصوص نظارت بر عملکرد مسئولان حکومتی چگونه است؟
۲. عناصر استخراج شده از نهج البلاغه درباره نظارت بر عملکرد مسئولان حکومتی با توجه به اهمیت آن‌ها در ماتریس مربوط چگونه طبقه‌بندی می‌شوند؟

مبانی نظری

نظارت در لغت به معنای «نظرکردن و نگرستن به چیزی و مراقبت و در تحت نظر و دیده‌بانی داشتن کاری» است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴: ۲۲۵۶۱). نظارت «مراقبت در اجرای امور» است (معین، ۱۳۸۱، ج ۲: ۱۹۴۷). مفهوم نظارت در کتاب شریف نهج البلاغه به دفعات زیاد و در قالب واژه‌هایی از قبیل «تَعَاهَد، حَافِظ، تَقَقَّد، اِتَّبَعِ الْعُيُونَ» و مواردی مانند آن به کار رفته است. نظارت، عنصری اساسی در ساختارهای مدیریتی جوامع امروزی است و با توجه به اینکه اجرای صحیح و کامل قوانین، مطلوب و مورد علاقه همه افراد جامعه نیست، از طریق نظارت این مهم حاصل می‌گردد. نظارت گاه درونی و گاه بیرونی است. نظارت درونی که بیشتر در جوامع دینی مورد انتظار است از اعتقاد به خدا و روز جزا نشأت می‌گیرد؛ به‌طوری‌که افراد در پرتو اعتقاد دینی خدا را ناظر بر اعمال خود دانسته و باور دارند که پیوسته در محضر خدا هستند، و باید در سرای دیگر پاسخگوی اعمال خود باشند. بدیهی است که نظارت درونی در هر شرایط و برای همه انسان‌ها مؤثر نیست و لازم است از نظارت بیرونی در کنار نظارت درونی بهره‌گرفته شود. از این‌رو در دین اسلام علاوه بر قوه نظارت درونی، نظارت بیرونی هم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به عنوان نمونه در دین اسلام یک سازمان نظارتی گسترده تحت عنوان «امر به معروف و نهی از منکر» در نظر گرفته شده است که یک شبکه گسترده فرهنگی و اجتماعی را به وجود می‌آورد که در آن هر کس در مقابل آنچه در محیط اطرافش می‌گذرد، بی‌تفاوت نمی‌ماند؛ یعنی از یک‌سو، کارهای نادرست را مورد نهی و تقبیح قرار داده و انجام دهنده فعل منکر را از آن بر حذر می‌دارد و از سوی دیگر بر کارهای

خوب و نیکو تأکید کرده و افراد را به انجام آن‌ها دعوت می‌کند. موضوع امر به معروف و نهی از منکر در قرآن کریم ۸ مرتبه به صورت مستقیم ذکر شده است. خداوند در این باره می‌فرماید:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... (توبه: ۷۱).

مردان و زنان باایمان، ولی و یار و یاور یکدیگرند؛ امر به معروف، و نهی از منکر می‌کنند...

و یا در آیه دیگری در تأکید بر ضرورت توجه به امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران: ۱۰۴).

باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند! و آن‌ها همان رستگارانند.

همچنین موضوع امر به معروف و نهی از منکر در آیه‌های دیگری از قرآن کریم به صورت تلویحی مورد تأکید قرار گرفته است.

نظارت در سیره نظری و عملی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. نظارت در نگاه ایشان شامل نظارت مردم بر حکومت، نظارت حکومت بر مردم و نظارت ارکان حکومت بر بخش‌های مختلف حکومت است. آن حضرت در کلام خود خطاب به خوارج هنگامی که ندای «لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» سر دادند، ضرورت وجود نظارت در امور حکومتی را تشریح فرموده است:

«لَا بَدَ لِلنَّاسِ مِنْ أَمِيرٍ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، يَعْمَلُ فِي أَمْرِهِ الْمُؤْمِنُ، وَيَسْتَمْتِعُ فِيهَا الْكَافِرُ، وَيَبْلُغُ اللَّهُ فِيهَا الْأَجَلَ، وَيَجْمَعُ بِهِ الْفِتَى، وَيَقَاتِلُ بِهِ الْعَدُوَّ، وَتَأْمَنُ بِهِ السُّبُلُ، وَيُؤْخَذُ بِهِ لِلصَّعِيفِ مِنَ الْقَوَى، حَتَّى يَسْتَرْجِعَ بَرٌّ، وَيَسْتَرَّاحَ مِنْ فَاجِرٍ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۲: ۳۰۷).

مردم به زمامداری نیک یا بد، نیازمندند، تا مؤمنان در سایه تدبیر او، بکار مشغول شوند، و کافران هم بهره‌مند گردند؛ و خداوند در سایه آن، افراد را به اجل‌شان برساند. به وسیله حکومت بیت‌المال جمع‌آوری گردد و به کمک آن با دشمنان مبارزه شود. جاده‌ها امن، و حق ضعیفان از نیرومندان گرفته شود. نیکوکاران در رفاه، و جامعه از بدکاران، در امان باشد.

امام علی (علیه السلام) در عهدنامه خود خطاب به مالک اشتر می‌فرماید:

«قَوْلٌ مِنْ جُنُودِكَ أَنْصَحَهُمْ فِي نَفْسِكَ... ثُمَّ الصَّقُّ بِدَوَى الْمُرُوءَاتِ وَالْأَحْسَابِ وَأَهْلِ الْبُيُوتَاتِ الصَّالِحَةِ وَالسَّوَابِقِ الْحَسَنَةِ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱۷: ۵۱).

در امور کارگزاران حکومت دقت کن و آنان را پس از آزمایش به کار گیر... از عمال حکومت کسانی

را انتخاب کن که اهل تجربه و حیاء و از خانواده‌های شایسته هستند.

آن حضرت در نهج البلاغه درباره ضرورت نظارت همگانی و آثار ترک آن می‌فرماید:

«لَا تَتْرُكُوا الْأُمُورَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَوَلَّى عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ، ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يَسْتَجِيبُ لَكُمْ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱۷: ۶).

امر به معروف و نهی از منکر را وا نگذارید، که بدکاران تان بر شما مسلط شوند، آن گاه دعا کنید و به اجابت نرسد.

پیامبر اعظم ﷺ درباره اهمیت نظارت عمومی می‌فرماید:

«لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيَسْلُطَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ فَيَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يَسْتَجِيبُ لَهُمْ» (پاینده، ۱۳۸۲: ۶۲۴).

به نیکی امر کنید و از بدی نهی کنید، وگرنه خدا بدان تان را بر شما مسلط کند و نیکان تان دعا کنند و استجابت شان نکنند.

بنابراین «امر به معروف و نهی از منکر که روح آن همانا مسؤولیت نظارت همگانی است در کنار سایر ضمانت‌های اجرای قوانین و مقررات، جامعه را به سوی تعالی و پیشرفت و ترقی سوق می‌دهد» (جمشیدی، ۱۳۸۸: ۱۵۴). در مقابل عدم توجه به نظارت بر مسئولان حکومتی به عنوان تامين کنندگان نظم و امنیت در داخل و خارج سرزمین اسلامی ضمن خارج کردن جامعه از مسیر تعادل و پیشرفت، بدبینی عمومی را در بین مردم توسعه می‌دهد. از این رو ضمن لزوم آگاهی مسئولان از وظایف خویش در برابر ملت و کشور؛ نظارت صحیح، دقیق و همه‌جانبه بر عملکرد مسئولان حکومتی از سوی مراجع ذیصلاح امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در نظارت بر اعمال مسئولان بسیار دقیق و پای بند بود. آن حضرت افراد مورد اعتمادی را مشخص کرده بود تا از کردار و رفتار مسئولان گزارش دهند و پس از اطلاع از اشتباهات آنها، بر اساس نوع اشتباهی که مرتکب شده بودند، واکنش مناسب از خود نشان می‌داد. ایشان در اشتباهات جزئی و قابل اغماض به تذکر، نصیحت و ملامت و سرزنش بسنده می‌کرد، و در مواردی که به نتیجه می‌رسید کسی شایستگی تصدی مسئولیتی را ندارد او را برکنار و شخص مناسب‌تری را به جای او به کار می‌گمارد. از ایشان روایت شده است که: «منصب قضاوت را به ابوالأسود دلی واگذار کرد، سپس او را عزل کرد. ابوالأسود به حضرت گفت: چرا مرا برکنار کردی با این که جنایت و خیانتی نکرده‌ام؟ حضرت فرمود: دیدم که صدای تو بلندتر از صدای طرفین دعوا است» (بروجردی، ۱۳۸۸، ج ۳۰: ۱۳۷). آن حضرت در موردی که یکی از مسئولان مرتکب جرم و

خیانتی شده بود که سزاوار مجازات و اجرای حدّ بود او را از مقامش عزل می کرد و به مجازات عملش می رساند. به عنوان نمونه درباره خیانت مسئول بازار اهواز که منافع عمومی را پایمال کرده بود، برخوردی سخت و مسئولانه نشان می دهد.

«عَنْ عَلِيٍّ ع: أَنَّهُ اسْتَدْرَكَ عَلَى ابْنِ هَرَمَةَ خِيَانَةً وَكَانَ عَلَى سُوقِ الْأَهْوَازِ فَكَتَبَ إِلَى رِفَاعَةَ فَإِذَا قَرَأَتْ كِتَابِي هَذَا فَخَرَّ ابْنُ هَرَمَةَ عَنِ السُّوقِ وَأَوْقَفَهُ لِلنَّاسِ وَأَسْجَنَهُ وَنَادَى عَلَيْهِ... فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَأَخْرَجَهُ مِنَ السِّجْنِ وَأَصْرَبَهُ خَمْسَةَ ثَلَاثِينَ سَوْطًا وَطُفَّ بِهِ فِي الْأَسْوَاقِ... وَمُرَّ بِهِ إِلَى السِّجْنِ مَهَاتًا مَقْبُوضًا... وَقَطَعَ عَنِ الْحَائِنِ رِزْقَهُ» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۷: ۴۰۳).

امیرمؤمنان علی (علیه السلام) خیانت ابن هرمة را دریافت. او مسؤول بازار اهواز بود. حضرت به رفاعة نوشت: «چون نامه ام را خواندی، ابن هرمة را از بازار برکنار کن و در برابر دیدگان مردم او را بازداشت و زندانی اش کن و جارچی، ماجرای او را باز گوید... و چون روز جمعه شود، او را از زندان بیرون کش و سی و پنج تازیانه به او بزن و او را در بازارها بگردان... و دستور بده که او را با خواری و ذلت به زندان برند... و حقوق این خیانتکار را قطع کن» (بروجدی، ۱۳۸۸، ج ۳۰: ۴۷۹).

این نظارت دقیق از سوی آن حضرت موجب می شد تا حاکمان و مسئولان نهایت دقت و احتیاط را در امور به کارگیرند و تا حد ممکن از اشتباهات و کارهای خلاف عمدی آنها کاسته گردد. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) اشخاص خدمت گزار و دل سوز را مورد لطف و مرحمت خویش قرار می داد و خدمتشان را در حد لازم می ستود. این روش، دلسوزان و خدمت گزاران را به خدمت بیشتر تشویق می کرد و مجال کارشکنی و خیانت را از فرصت طلبان و خائنان سلب می نمود. از نمونه های تشویق مسئولان به سبب خدمت شایسته می توان به نامه آن حضرت خطاب به عمر بن ابی سلمه اشاره کرد که فرمود: تاکنون زمامداری را به نیکی انجام دادی، و امانت را پرداختی، پس به سوی ما حرکت کن، که تصمیم دارم به سوی ستمگران شام حرکت کنم، دوست دارم در این جنگ با من باشی، زیرا تو از دلاورانی هستی که در جنگ با دشمن و برپا داشتن ستون دین از آنان یاری می طلبیم (نهج البلاغه، نامه ۴۲). آن حضرت در خصوص اهمیت نظارت بر مسئولان حکومتی خطاب به مالک اشتر می فرماید:

تَفَقَّدُوا أَعْمَالَهُمْ، وَابْعَثُوا الْعِيُونَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقِ وَالْوَفَاءِ عَلَيْهِمْ، فَإِنْ تَعَاهَدَكُمْ فِي السَّرِّ لِأُمُورِهِمْ حَدُّهُمْ عَلَى اسْتِعْمَالِ الْأَمَانَةِ، وَالزُّفْقِ بِالرَّعِيَةِ. وَتَحَفَّظْ مِنَ الْأَعْوَانِ، فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى

خِيَانَةً اجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ عِنْدَكَ أَخْبَارُ عُيُونِكَ، أَكْتَفَيْتَ بِذَلِكَ شَاهِدًا، فَبَسَطْتَ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةَ فِي بَدَنِهِ، وَأَخَذْتَهُ بِمَا أَصَابَ مِنْ عَمَلِهِ، ثُمَّ نَصَبْتَهُ بِمَقَامِ الْمَدْلَةِ، وَوَسَّمْتَهُ بِالْخِيَانَةِ، وَقَلَّدْتَهُ عَارِ الثَّهْمَةِ. وَتَقَعَّدَ أَمْرَ الْخَوَاجِ بِمَا ضَلَحَ أَهْلُهُ، فَإِنَّ فِي صِلَا حِهِمْ وَصِلَا حَالِئِ سَوَاهُمْ (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

رفتار کارگزاران را بررسی کن، و جاسوسانی راستگو و وفاییشه بر آنان بگمار، که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانتداری، و مهربانی با رعیت خواهد بود. و از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن، و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد، و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تایید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده او را با تازیانه کیفر کن، و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او بازپس گیر، سپس او را خوار دار، و خیانتکار بشمار، و طوق بدنامی به گردنش بیفکن. مالیات و بیت المال را بگونه ای واریسی کن که صلاح مالیات دهندگان باشد، زیرا بهبودی مالیات و مالیات دهندگان، عامل اصلاح امور دیگر اقشار جامعه می باشد.

امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در توصیه های بالا بر اهمیت اصل نظارت، ویژگی های ناظران یعنی استفاده از افراد صادق و وفادار، انجام نظارت پنهانی، سوق دادن مسئولان به سوی عمل صالح و شایسته و اهتمام به فرهنگ لطف و امانت داری در برخورد با مردم، اهتمام ویژه به سلامت نفس مسئولان نزدیک و برخورد قاطع و سخت با خیانت کاران تاکید می کند. ایشان در خصوص نظارت بر امور اقتصادی حکومت حساسیت بسیار زیادی نشان داده و سلامت اقتصادی را عامل اصلاح جامعه و مردم می داند. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در راستای نظارت بر عملکرد مسئولان حکومت اسلامی در نامه ای به عثمان بن حنیف انصاری عامل بصره وی را مورد مؤاخذه قرار می دهد و می فرماید:

«يَا بَنَ حَنِيفٍ فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ رَجُلًا مِنْ قُتَيْبَةِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ دَعَاكَ إِلَى مَأْذُبَةٍ فَأَسْرَعْتَ إِلَيْهَا تُسْتَطَابُ لَكَ الْأَلْوَانُ وَتُنْقَلُ إِلَيْكَ الْحِفَانُ وَمَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَى طَعَامِ قَوْمٍ عَائِلُهُمْ مَجْهُوٌّ وَغَنِيمٌ مَدْعُوٌّ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱۶: ۲۰۵).

ای پسر حنیف! به من خبر رسیده که مردی از جوانان اهل بصره تو را به مهمانی خوانده و تو هم به آن مهمانی شتافته ای. با غذاهای رنگارنگ، و ظرف هایی پر از طعام که به سویت آورده می شده پذیراییت کرده اند؛ خیال نمی کردم مهمان شدن به سفره قومی را قبول کنی که محتاج شان را به جفا می رانند، و توانگرشان را به مهمانی می خوانند.

نامه ۴۵ نهج البلاغه نشان‌دهنده آن است که حضرت امام علی (علیه السلام) عملکرد مسئولان حکومتی را با دقت و حساسیت بسیار رصد می‌کند و بلافاصله پس از بروز خطا از سوی مسئولان، موارد را به آنان گوشزد می‌کند. آن حضرت نسبت به شریح قاضی که در زمان حکومت آن حضرت خانه‌ای به مبلغ هشتاد دینار خرید، و خبر آن به امیرمؤمنان علی (علیه السلام) رسید، وی را خواست و به او فرمود:

«بَلِّغْنِي أَنَّكَ ابْتَعْتَ دَارَ ابْنِ مَرْثَدٍ وَأَوْكَنْتَ لَهَا كِتَابًا وَأَشْهَدْتُ فِيهِ شُهُودًا... يَا شَرِيحُ أَمَا إِنَّهُ سَيَأْتِيكَ مَنْ لَا يَنْظُرُ فِي كِتَابِكَ وَلَا يَسْأَلُكَ عَنْ بَيْتِكَ حَتَّى يُخْرِجَكَ مِنْهَا شَاخِصًا وَيُسَلِّمَكَ إِلَى قَبْرِكَ خَالِصًا فَإِنْظِرْ يَا شَرِيحُ لَا تَكُونُ ابْتَعْتَ هَذِهِ الدَّارَ مِنْ غَيْرِ مَالِكَ أَوْ تَقَدَّتْ الثَّمَرُ مِنْ غَيْرِ حَلَالٍ فَإِذَا أَنْتَ قَدْ خَسِرْتَ دَارَ الدُّنْيَا وَدَارَ الْآخِرَةِ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱: ۲۷).

به من خبر رسیده خانه‌ای به هشتاد دینار خریده، و برایش سند نوشته، و بر آن گواهانی گرفته‌ای... به زودی کسی (ملک الموت) به نزدت می‌آید که به سند خانه نظر نمی‌کند، و از گواه آن نمی‌پرسد، تا آنکه تو را از خانه بیرون می‌کند، و تنها تسلیم خانه قبر می‌نماید. ای شریح، مواظب باش که این خانه را از غیر مال خود نخریده، یا قیمت آن را از غیر مال حلال نداده باشی، که در این صورت دچار خسارت دنیا و آخرت شده‌ای.

خودنظارتی یکی از امور مورد تاکید امیرمؤمنان علی (علیه السلام) است. در نهج البلاغه درباره این موضوع می‌خوانیم که:

«وَاللَّهِ لَأَنْ أُبَيْدَ عَلَى حَسَكِ السَّعْدَانِ مُسَهَّدًا أَوْ أُجَرَّ فِي الْأَغْلَالِ مُصَفَّدًا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ظَالِمًا لِبَعْضِ الْعِبَادِ وَغَاصِبًا لِنَفْسِي... مِنَ الْخَطَامِ وَكَيْفَ أَظْلِمُ أَحَدًا لِنَفْسِي يَسْرِعُ إِلَى الْبَلَى قَوْلُهَا وَيُطَوِّلُ فِي النَّزْرِ حُلُولُهَا» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱: ۲۴۵).

«به خدا قسم اگر شب را به بیداری به روی خار سعدان مسهده یا در غل‌ها مجرده یا به بدنم روی زمین کشیده شوم، پیش من محبوب‌تر است از اینکه خدا و رسولش را در قیامت دیدار کنم در حالی که به بعضی از مردم ستم نموده، و چیزی از مال بی ارزش دنیا غصب کرده باشم! چگونه به کسی ستم کنم برای وجودی که به سرعت به سوی کهنگی و پوسیدگی پیش می‌رود، و اقامتش در زیر توده خاک طولانی می‌شود (نهج البلاغه، ۱۳۸۸: ۲۳۲)؟»

عملکرد آن حضرت در برابر درخواست ویژه خواری نزدیکان قابل توجه و آموزنده است. در نهج البلاغه در این باره آمده است که:

«وَاللّٰهُ لَقَدْ رَأٰثَ عَقِيْلًا وَقَدْ اَمْلَقَ حَتّٰى اسْتَمَاحَنِ مِنْ بُرْكَ صَاعًا وَرَأٰثَ صِنَانَهُ شُعْتَ الشُّعُوْرُ غُبْرَ الْاَلْوَانِ مِنْ قَفْرِ هُمْ كَمَا سُوْدَتْ وُجُوْهُهُمْ بِالْعُظْمِ وَعَاوَدَنِ مُوْكَدًا وَكَرَّرَ عَلَى الْقَوْلِ مُرَدَّدًا فَاصْغَيْتَ اِلَيْهِ سَمْعِيْ فَظَنَنْ اَنّٰى اَيْعُهُ دِيْنِيْ وَاتَّبَعْتُ قِيَادَهُ مُقَارِ قَاطِرِيْقَتِيْ فَلَحِمْتُ لَهُ حَدِيْدَةً ثُمَّ اَدْنَيْتُهَا مِنْ جِسْمِهِ لِيَعْتَبِرَ بِهَا فَصَجَّ صَجِيْحٌ ذِيْ دَنْفٍ مِنْ اَلْمَآءِ وَكَأَدَاَنْ يَحْتَرِقَ مِنْ مَيْسَمِهَا فَقُلْتُ لَهُ نَكَلْتُكَ التَّوَاكُلُ يَا عَقِيْلُ اَتَيْتُنْ مِنْ حَدِيْدَةٍ اَحْمَاَهَا اِنْسَانُهَا لِلْعَبَةِ وَتَجَرْنِيْ اِلَى نَارٍ سَجَرَهَا جَبَّارُهَا الْعَصَبَةُ اَتَيْتُنْ مِنَ الْاَذَى وَ لَا اَتِيْنُ مِنْ لَظْيٍ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱۱: ۲۴۵).

به خدا قسم عقیل را در اوج فقر دیدم که یک من گندم از بیت المال شما را از من درخواست داشت، و کودکانش را از پریشانی فقر، با موهای غبار آلود و رنگهای تیره دیدم، که گویی صورتشان را با نیل سیاه کرده بودند، عقیل به درخواستش اصرار، و سخنش را تکرار می کرد. من به گفتارش توجه می کردم، و او خیال می کرد که دینم را به او فروخته، و از راه و روشم دست برداشته و به خواسته اش تن می دهم، در این اثنا آهن پاره ای را گذاخته و به بدن او نزدیک کردم تا مایه عبرتش شود، ناگهان چون ناله بیمار، از حرارت آن آهن پاره ناله زد، و نزدیک بود از آن آهن گذاخته بسوزد، به او گفتم: مادران داغدار بر تو بگیرند ای عقیل، آیا تو در برابر آهن پاره ای که انسانی آن را به شوخی و بازی برافروخته ناله می زنی، ولی مرا به جانب آتشی که خداوند قهار به جهت خشم خود افروخته می کشانی؟! آیا تو از این درد اندک ناله بزنی، و من از آتش سوزنده جهنم ناله نزنم (نهج البلاغه، ۱۳۸۸: ۲۳۲)؟

برخورد آن حضرت در مواجهه با پیشنهاد رشوه از سوی افراد بانفوذ بسیار دقیق و آموزنده است.

ایشان درباره این موضوع می فرماید:

«طَارِقٌ طَرَفًا يَمْلُوفَةٌ فِي وَعَانِهَا وَمَعْجُونَةٌ شَنَنْتُهَا كَمَا عَجِنْتُ بِرِيْقِ حَيَّةٍ اَوْ قَيْهَا فَقُلْتُ اَصِلَّةٌ اَمْ زَكَاةٌ اَمْ صَدَقَةٌ فَذَلِكَ مُحَرَّمٌ عَلَيْنَا اَهْلُ الْبَيْتِ فَقَالَ لَا ذَا وَلَا ذَاكَ وَلَكِنَّهَا هَدِيَّةٌ فَقُلْتُ هَلْ تَكُ الْمُبُولُ اَعَنْ دِيْنِ اللّٰهِ اَتَيْتَنِي لَتُخَدَعَنِي اَمْحَبِّطُ اَنْتَ اَمْ ذُوْجِنَّةٌ اَمْ تَغْجُرُ وَاللّٰهُ لَوْ اَعْطَيْتُ الْاَقَالِيْمَ السَّبْعَةَ بِمَا نَحْتُ اَفْلَاكِهَا عَلٰى اَنْ اَعْصِيَ اللّٰهُ فِي مَلَمَةٍ اَسْلَبْنَهَا جُلْبَ شَعِيْرَةٍ مَا فَعَلْتُهُ وَاِنْ دُنْيَاكُمْ عِنْدِيْ لَا هُوْنٌ مِنْ وَرَقَةٍ فِيْ فَمٍ جَرَادَةٍ تَقْصُمُهَا مَا لَعَلِّي وَلَيْعِمُ بَفْنِيْ وَلَذَلِكَ لَا تَبْقَى نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ سُبَاتِ الْعُقَلِ وَتُجِجُ الزَّلَّلِ وَبِهِ لُسْتَعِيْنُ» (نهج البلاغه، ۱۴۰۴، ج ۱۱: ۲۴۵-۲۴۶).

شخصی در تاریکی شب با ارمغانی در ظرف بسته، و حلوانی که آن را خوش نداشتم و به

آن بدبین بودم به طوری که انگار می‌کردی آن را با آب دهان یا استفراغ مار ساخته‌اند نزد من آمد، به او گفتم: این صله است یا زکات یا صدقه؟ اینها که بر ما اهل بیت حرام است. گفت: نه این است و نه آن، بلکه هدیه است. گفتم: مادرت به عزایت بنشیند، آمده ای از راه دین خدا فرییم دهی؟! یا دستگاه فکر و اندیشه‌ات به هم خورده، یا دیوانه‌ای و یا بیهوده‌گویی؟ به خدا قسم اگر هفت اقلیم را با آنچه زیر آسمان‌های آنهاست به من بدهند تا خداوند را با ربودن پوست جوی از دهان مورچه‌ای معصیت کنم به چنین کاری دست نمی‌زنم. و بی‌شک دنیای شما نزد من از برگ‌گی که در دهان ملخی است و آن را می‌جوّد خوارتر است! علی را با نعمتی که از دست می‌رود و لذتی که باقی نمی‌ماند چکار؟! از خواب عقل، و زشتی لغزش به خدا پناه می‌بریم، و از او یاری می‌طلبیم (نهج البلاغه، ۱۳۸۸: ۲۳۳).

بر اساس آنچه گذشت، با توجه به اهمیت نظارت بر عملکرد مسئولان و اهتمام ویژه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به این امر در کلام و عمل، به منظور احصای مؤلفه‌های نظارت صحیح و کارآمد در گفتار آن حضرت به شیوه علمی و با استفاده از نظر خبرگان این پژوهش انجام شد.

پیشینه تحقیق

بررسی‌های به عمل آمده حاکی از آن است که کتاب‌ها و پژوهش‌هایی در خصوص شیوه نظارت بر مسئولان حکومت از دیدگاه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) نگاشته شده است؛ که در این بخش بر اساس میزان اهمیت به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم.

- اخوان کاظمی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «اهداف و کارکردهای نظارت در نظام سیاسی اسلام» نظارت حکومتی را در نظام اسلامی بررسی کرده است. در این تحقیق مواردی از قبیل تحقق توحید و اجرای شریعت، احیای حق و عدالت‌خواهی، امر به معروف و نهی از منکر، اصلاحات اساسی و مبارزه با فساد و کنترل قدرت سیاسی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش بر وابستگی کامل نظارت بر حکومت با آموزه‌های اسلامی اذعان نموده، و آن را باعث افزایش کارآمدی نظام دانسته است.
- فلاح سلوک‌لایی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با نام «نظارت بر حکومت و ساز و کارهای آن در اسلام» روش‌های نظارت بر حکومت را در دین اسلام بررسی نموده و خاطرنشان می‌کند که: نظارت در اسلام شامل دو بخش اصلی بیرونی و درونی است. ایشان ساز و کارهای نظارتی را در حکومت

- اسلامی یکی از راهکارهای رساندن فرد و جامعه به سعادت دنیوی و اخروی برشمرده است. در این تحقیق نظارت بر کارگزاران حکومتی در نظام اسلامی کارآمدتر از دیگر نظام‌ها معرفی شده است.
- نساجی‌زواره (۱۳۸۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «بایسته‌های مدیریت از منظر امام علی (علیه السلام)» به تبیین ضرورت و مفهوم کنترل و نظارت پرداخته و موانع، مراحل و آثار کنترل و نظارت را با تاکید بر سیره و دیدگاه امام علی (علیه السلام) مورد بررسی قرار داده است. در این مقاله از نظارت به عنوان عاملی برای جلوگیری از خودمحوری و جزمیت یاد شده است.
 - طاهری (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «نظارت اصلی از اصول مدیریت از دیدگاه قرآن و سنت» اهمیت نظارت در مدیریت جامعه اسلامی را تحلیل کرده است. در این تحقیق مصادیق متعددی از نظارت در قرآن کریم ذکر شده است، و شیوه نظارتی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) بر حکومت اسلامی به عنوان نمونه‌ای عملی از نظارت طبق آموزه‌های اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است. این پژوهش انضباط اقتصادی، انضباط نظامی، انضباط اجتماعی و وجدان اخلاقی را از مهمترین موضوعات مورد تاکید در نظارت بر کارگزاران حکومتی دانسته است.
 - پژوهنده (۱۳۸۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «اطلاعات و نظارت در حکومت علوی» به اهمیت مسأله نظارت و ارزشیابی مستمر امور مسئولان و نظام تشویق و تنبیه از دیدگاه امام علی (علیه السلام) پرداخته است. محقق با تاکید بر سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام) معتقد است که بازرسی و نظارت یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سالم ماندن نظام حکومتی است و دولت‌ها برای بقای خود ناگزیر از اجرای دقیق و مستمر نظارت هستند.
 - آیت‌الله‌زاده (۱۳۸۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «بازرسان حکومت علوی» به توصیف شیوه نظارتی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) بر امور مسئولان حکومتی در دوران خلافت آن حضرت پرداخته است. گماشتن کارگزاران مکتبی، کاردان، دقیق، راستگو و وفادار از ویژگی‌های بازرسان حکومت علوی است، که مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.
- اکثر پژوهش‌های انجام شده با موضوع نظارت بر مسئولان حکومتی از دیدگاه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به صورت توصیفی تدوین شده‌اند. وجه تمایز این تحقیق با تحقیق‌های یادشده در این است که در استخراج اندیشه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) از نهج البلاغه و کتاب‌های مرتبط، و اولویت‌بندی و تحلیل مواضع امام (علیه السلام) درباره نظارت بر مسئولان حکومتی، با خبرگان دانشگاهی و حوزوی مشورت کردیم و از نظر علمی و تخصصی ایشان در ارائه نتایج استفاده نمودیم. همچنین در فرایند

بررسی و تحلیل سیره نظری و عملی امام (علیه السلام) از روش تحلیل ساختاری تفسیری که روشی علمی و نظام‌مند است بهره گرفتیم.

روش تحقیق

با عنایت به ماهیت موضوع و نوع متغیرهای تحقیق، روش ساختاری - تفسیری را که دارای رویکردی کیفی است، به عنوان روش پژوهش انتخاب کردیم. در این مقاله اطلاعات اولیه را با مراجعه به متن عربی و ترجمه فارسی نهج البلاغه و کتاب‌های مرتبط گردآوری کردیم. سپس مفاهیم مربوط به راهبرد نظارت بر امور مسئولان حکومتی را از دیدگاه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به روش تحلیل محتوا، استخراج و استنباط نمودیم. با عنایت به ماهیت و اهداف تحقیق، محتوای احصا شده را به شیوه کیفی تحلیل کردیم. برای تفسیر محتوای مورد نظر داده‌های متنی را از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند در شاخه‌های مختلف سازماندهی نمودیم. پس از استخراج مفاهیم مرتبط با راهبرد نظارت بر عملکرد مسئولان، برای آگاهی از کیفیت ارتباط مفاهیم و به منظور تکمیل معیارهایی که از طریق مطالعه ادبیات موضوع احصا کرده بودیم، و همچنین تعیین ارتباط میان محورهای احصا شده با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، با ۳۱ نفر از اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها و متخصصان علوم حوزوی که با متن نهج البلاغه و سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام) آشنایی داشتند، مصاحبه کردیم. مصاحبه‌های انجام شده از نوع مصاحبه نیمه ساختاریافته بودند که در آن‌ها ضمن تعیین سوال‌های تحقیق به صورت دقیق، پاسخ‌دهندگان در تعیین ارتباط میان مؤلفه‌های احصا شده به اظهارنظر پرداختند. نوع مسئولیت، مدرک و رشته تحصیلی خبرگان شرکت‌کننده در مصاحبه به شرح جدول زیر است:

جدول (۱): لیست خبرگان شرکت‌کننده در بخش مصاحبه تحقیق

سمت	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	مرتبه	محل خدمت	تعداد
عضو هیات علمی	سطح ۴ علوم حوزوی	علوم حوزوی	دانشیار	دانشگاه شهید چمران	۱
عضو هیات علمی	سطح ۴ علوم حوزوی	علوم حوزوی	استادیار	دانشگاه آزاد اسلامی	۴
عضو هیات علمی	دکتری تخصصی	الهیات و معارف اسلامی	دانشیار	دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم	۲
عضو هیات علمی	دکتری تخصصی	الهیات، زبان و ادبیات عرب، علوم	استادیار	دانشگاه فردوسی	۸

علمی	سیاسی، حقوق			
عضو هیات علمی	دانشجوی دکتری	تاریخ اسلام، شیعه‌شناسی، سیاستگذاری عمومی	مربی	دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
عضو هیات علمی	دکتری تخصصی	علوم و معارف نهج البلاغه، زبان و ادبیات عرب	استادیار	دیگر دانشگاه‌ها
جمع	۳۱			

سوال‌های مطرح شده در فرم مصاحبه را از معیارهای گردآوری شده در جدول (۲) استخراج کردیم. پس از آگاهی از نحوه ارتباط مفاهیم گردآوری شده، داده‌ها را با استفاده از روش ساختاری-تفسیری مورد تجزیه و تحلیل قرار دادیم.

الف) الگوی ساختاری - تفسیری (ISM)

الگوی ساختاری - تفسیری (ISM)^۱ که توسط وارفیلد^۲ در سال ۱۹۷۴ مطرح شد، روشی برای کشف و فهم رابطه منطقی میان عناصر یک نظام است. به عبارت دیگر الگوی ساختاری - تفسیری (ISM) روشی برای ساختاربندی تعاملی عناصر گوناگون و مرتبط در یک فرایند سیستماتیک جامع است (آذر ۱۳۹۲: ۲۱۷).

ب) مراحل اجرای الگوی ساختاری - تفسیری (ISM)

برای به دست آوردن روابط و سطوح عناصر در یک سیستم به روش ISM فرایند زیر به صورت مرحله‌ای اجرا می‌شود.

تعیین متغیرها

روش ISM با شناسایی و تدوین متغیرهای مرتبط با مسأله آغاز می‌شود. این متغیرها از طریق مطالعه اسناد و ادبیات موضوع، مصاحبه با خبرگان و یا پرسشنامه به دست می‌آیند (آذر ۱۳۹۲: ۱۳۸). در این تحقیق ۶ متغیر برتر از نظر اثرگذاری با مطالعه ادبیات موضوع و پرسش از خبرگان شناسایی و به شرح جدول (۲) تدوین گردید. لازم به ذکر است که برای هر مفهوم جملات متعددی از امیرمؤمنان علی (علیه السلام) احصا گردید، که به جهت رعایت اختصار به ذکر یک نمونه برای هر مفهوم بسنده کردیم.

۱- Interpretive structural modeling

۲- Warfield

جدول (۲): متغیرهای احصا شده از طریق مطالعه ادبیات موضوع

منبع	کلام امیرمؤمنان علی (علیه السلام)	مفهوم
میانجی، ۱۳۷۴: ۳۳؛ نهج البلاغه، نامه ۴۱	در پی گزارش ابوالاسود در خصوص عملکرد ابن عباس فرماندار بصره در نامه‌ای به وی تصریح کرد: من تو را در امانت خود شریک نمودم... نه با پسرعمویت مواسات نمودی و نه امانت را ادا کردی.	۱. تعهد و امانت‌داری
ابن شعبه حرّانی، ۱۳۷۹: ۱۴۰	مبادا شرافت و بزرگی کسی موجب شود که خدمات کوچکی را بزرگ کنی، و گمنامی شخصی تو را بر آن دارد که کارهای بزرگش را کوچک شماری.	ناظران
ابن اثیر، ۱۴۰۰ق: ۳۰۹	کسانی را که به سخنان تو اعتقادی نداشته و عقیده تو را درباره ما قبول ندارند، به کار مگیر.	۲. اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان
نهج البلاغه، نامه ۵۳	در امور کارگزارانت بیندیش، و پس از آزمایش به کارشان بگمار، و با میل شخصی، و بدون مشورت آنان را به کارهای مختلف وادار نکن.	
نهج البلاغه، نامه ۵۳	نامه‌های محرمانه، که دربردارنده سیاستها و اسرار تو است، از میان نویسندگان به کسی اختصاص ده که صالح‌تر از دیگران باشد.	
نهج البلاغه، نامه ۳	خطاب به شریح قاضی: به من خبر دادند که خانه‌ای به هشتاد دینار خریده‌ای... ای شریح! اندیشه کن که آن خانه را با مال دیگران یا با پول حرام نخریده باشی، که آنگاه خانه دنیا و آخرت را از دست داده‌ای.	۳. برخورد قاطع با مسئولان متخلف
نهج البلاغه، نامه ۵۳	و از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن، و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد، و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تایید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده او را با تازیانه کیفر کن، و آنچه از اموال که در اختیار دارد از او بازپس گیر	
نهج البلاغه، نامه ۷۱	سرزنش منذر بن الجارود به سبب خیانت اقتصادی: ... به من خبر دادند، که در هواپرستی چیزی را فرو گذار نکرده، و توشه‌ای	

منبع	کلام امیرمؤمنان علی (علیه السلام)	مفهوم
	برای آخرت خود باقی نگذاشته ای، دنیای خود را با تباه کردن آخرت آبادان می کنی، و از دین خدا بریدی، اگر گزارش رسیده درست باشد، شتر خانه ات، و بند کفشت از تو باارزش تر است، و کسی که همانند تو باشد، نه لیاقت پاسداری از مرزهای کشور را دارد، و نه می تواند کاری را به انجام رساند، پس چون این نامه به دست تو رسد، نزد من بیا.	
نهج البلاغه، نامه ۴۰	آن حضرت در نکوهش یک کارگزار فرمود: ...از تو خبری رسیده است که در امانت خود خیانت کردی. به من خبر رسیده که کشت زمینها را برداشته، و آن چه را که می توانستی گرفته، و آنچه در اختیار داشتی به خیانت خورده ای، پس هر چه زودتر حساب اموال را برای من بفرست و بدان که حسابرسی خداوند از حسابرسی مردم سخت تر است.	
مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۱: ۱۰۴	به نقل از امام باقر (علیه السلام): از برنامه های حکومتی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) این بود که هر روز صبح در بازارهای کوفه می گشت، بر سر هر بازاری می ایستاد و با صدای بلند می فرمود: ای گروه تاجران! قبل از هر کار از خدا طلب خیر کنید و با آسان گرفتن در معاملات، برکت بجوئید؛ دل خریداران را به دست بیاورید و با حلم و بردباری، خود را زینت بخشید؛ از دروغ و سوگند و ظلم پرهیزید، با مظلومان به انصاف رفتار کنید و به ربا نزدیک نشوید. ایشان بازاریان را به رعایت عدالت در معاملات توصیه می کرد و آنان را نسبت به عاقبت ناگوار گناه و حرام خواری آگاه می فرمود. بازاریان نیز سخنانش را گوش می کردند و سپس می گفتند: ای امیرالمؤمنین (علیه السلام)، آنچه گفتی شنیدیم و فرمان می بریم.	۴. نظارت مستقیم حاکم
نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷	مرا به سبب فرمانبرداریم از خدا و نیز رفتار نیکویی که با شما داشته ام، به نیکی مستایید.	۵. خودنظارتی (پیشگامی در قرار دادن خود در
نهج البلاغه،	آن سان که با جباران سخن می گویند، با من سخن مگویید.	

منبع	کلام امیرمؤمنان علی (علیه السلام)	مفهوم
خطبه ۲۰۷		معرض نظارت
نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷	از من پنهان مدارید آنچه را از مردم خشمگین به هنگام خشمشان پنهان می‌دارید.	مردم)
نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷	به چاپلوسی و تملق با من رفتار مکنید و مپندارید که گفتن حق بر من گران می‌آید. نخواهم که مرا بزرگ انگارید، زیرا هر که شنیدن حق بر او گران آید، یا نتواند اندرز کسی را در باب عدالت بشنود، عمل کردن به حق و عدالت بر او دشوارتر است.	
نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷	با من از گفتن حق، یا مشورت در عدالت خودداری نکنید.	
نهج البلاغه، نامه ۵۳	رفتار کارگزاران را بررسی کن، و جاسوسانی راستگو، و وفایسته بر آنان بگمار، که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانتداری، و مهربانی با رعیت خواهد بود.	
مغنیه، ۱۴۲۷، ج ۴: ۶	امیرمؤمنان علی (علیه السلام) توسط مأموران مخفی باخبر شده که: مصقلة بن هبیره حقوق مسلمانان را از بیت المال پرداخت نمی‌کند و خویشان و افراد قبیله خود را بر دیگران ترجیح می‌دهد. لذا نامه‌ای به او نوشت و فرمود: پروردگارت را به خشم آورده‌ای و پیشوایت را عصیان نموده‌ای. حق پروردگارت را سبک مشمار و دنیایت را با نابودی دینت اصلاح مکن.	۶. نظارت پنهانی

ماتریس ساختاری روابط درونی متغیرها (SSIM)^۱

ماتریس ساختاری روابط درونی متغیرها، بر اساس متغیرهای احصا شده طراحی می‌گردد. در سطر و ستون ماتریس، متغیرها به ترتیب درج شده و سپس روابط آن‌ها به صورت دایره‌دو با استفاده از نمادهای استاندارد مشخص می‌شود.

۱- Structural self-interaction matrix

روابط مفهومی در ماتریس خودتعاملی ساختاری (جیتش تاکار^۱ و دیگران، ۲۰۰۷)

V: یعنی i منجر به j می شود. (سطر بر ستون اثرگذار باشد.)

A: یعنی j منجر به i می شود. (ستون بر سطر اثرگذار باشد.)

X: تأثیر دوطرفه j بر i و i بر j را نشان می دهد. (سطر و ستون برهم اثرگذار باشند.)

O: عدم وجود رابطه بین j و i را نشان می دهد. (سطر و ستون برهم اثر نداشته باشند.)

ماتریس دستیابی^۲

ماتریس دستیابی با تبدیل نمادهای روابط ماتریس SSIM به اعداد صفر و یک بر حسب قاعده زیر حاصل می گردد. برای استخراج ماتریس دستیابی، در هر سطر عدد صفر را جایگزین A و O می کنیم، و عدد یک را جایگزین X و V می کنیم.

نماد مفهومی	i به j (سطر منجر به ستون)	j به i (ستون منجر به سطر)
V	۱	۰
A	۰	۱
X	۱	۱
O	۰	۰

سازگار کردن ماتریس دستیابی

پس از تبدیل تمام سطرها به عددهای صفر و یک، نتیجه حاصل از این عددگذاری ماتریس اولیه دستیابی را به وجود می آورد. در ماتریس اولیه دستیابی بایستی سازگاری درونی بین متغیرها یا همان روابط ثانویه بین ابعاد و شاخص ها برقرار شود. لذا در رابطه ثانویه اگر بُعد J منجر به بُعد I گردد، و بُعد I منجر به بُعد K شود، در نتیجه بایستی بُعد J منجر به بُعد K شود. اگر در ماتریس دستیابی این روابط برقرار نبود باید ماتریس اصلاح شده و روابط مورد نظر جایگزین شوند (هوانگ^۳ و دیگران، ۲۰۰۵). در این تحقیق متغیرهای درونی را با استفاده از معادله خطی زیر سازگار کردیم.

۱- Jitesh Thakkar

۲- Reachability matrix

۳- Huang

$$\begin{cases} X_1 - X_2 + 2X_3 + X_4 + X_5 + X_6 = 0 \\ 2X_1 + 2X_2 - X_4 + X_5 + X_6 = 0 \\ 3X_1 + X_2 + 2X_3 + X_4 + X_5 + X_6 = 0 \\ X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 = 0 \\ X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 = 0 \\ X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 = 0 \end{cases} \quad \begin{bmatrix} 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_1 \\ X_2 \\ X_3 \\ X_4 \\ X_5 \\ X_6 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix}$$

نمودار (۱): فرایند سازگار کردن متغیرهای درونی تحقیق

سطح بندی عناصر ماتریس دستیابی

در این مرحله مجموعه ورودی متشکل از «مجموعه پیش نیاز به اضافه مجموعه مقدماتی»^۱ و نیز مجموعه خروجی متشکل از «مجموعه دستیابی به اضافه مجموعه دریافتی»^۲ برای هر یک از متغیرها از روی ماتریس دستیابی سازگار شده استخراج می‌شود. مجموعه ورودی برای هر متغیر شامل خود آن متغیر و سایر متغیرهایی است که در به‌وجود آمدن آن متغیر نقش دارند. مجموعه خروجی برای هر متغیر شامل خود متغیر مورد نظر و سایر متغیرهایی است که در به‌وجود آمدن آن‌ها نقش دارد؛ و یا به عبارت دیگر متغیرهایی که از طریق این متغیر می‌توان به آن‌ها دست یافت. پس از تعیین مجموعه ورودی و خروجی برای هر متغیر، عناصر مشترک در مجموعه ورودی و خروجی برای هر متغیر شناسایی می‌شوند (جیتیش تاکار و دیگران، ۲۰۰۷: ۲۷).

رسم الگو

در این مرحله بر اساس سطح متغیرها، آن‌ها را بر اساس اولویت به‌دست آمده از بالا به پائین ترسیم می‌کنیم؛ و آنگاه بر اساس ماتریس دستیابی سازگار شده، روابط بین متغیرها را با خطوط جهت دار مشخص می‌نماییم (جیتیش تاکار و دیگران، ۲۰۰۷: ۲۷).

تجزیه و تحلیل MICMAC^۳

هدف تجزیه و تحلیل MICMAC، تشخیص و تحلیل قدرت نفوذ^۴ و وابستگی^۵ متغیرهاست (زوی^۶ و دیگران، ۲۰۰۵: ۲۴۶).

۱- Antecedent set

۲- Reachability set

۳- Matrix Impact Cross-Reference Multiplication Applied to a Classification

۴- Driving power

۵- Dependence

۶- Ravi

یافته‌های پژوهش

همانگونه که اشاره شد، به منظور استخراج الگو در گام اول باید متغیرهای مورد نظر شناسایی شوند. به این منظور بر اساس تحلیل محتوای صورت گرفته در خصوص نهج البلاغه، متغیرهای مورد استفاده در الگو بر اساس مفاهیم احادیث و روایات و توسط خبرگان استخراج گردید. فهرست این متغیرها در جدول (۳) قابل ملاحظه است. پس از تشکیل ماتریس روابط درونی، این ماتریس در قالب مصاحبه با خبرگان امر تکمیل گردید؛ و اطلاعات جمع‌آوری شد، که نتایج نهایی در جدول (۳) در قالب ماتریس دستیابی یکپارچه قابل ملاحظه است.

جدول (۳): ماتریس دستیابی یکپارچه خبرگان

بُعد	۱	۲	۳	۴	۵	۶	قدرت نفوذ
۱. تعهد و امانت‌داری ناظران	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۵
۲. اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب‌ها	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۶
۳. برخورد قاطع با مسئولان متخلف	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۵
۴. نظارت مستقیم حاکم	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۲
۵. خودنظارتی	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۲
۶. نظارت پنهانی	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱
میزان وابستگی	۳	۳	۲	۴	۴	۵	

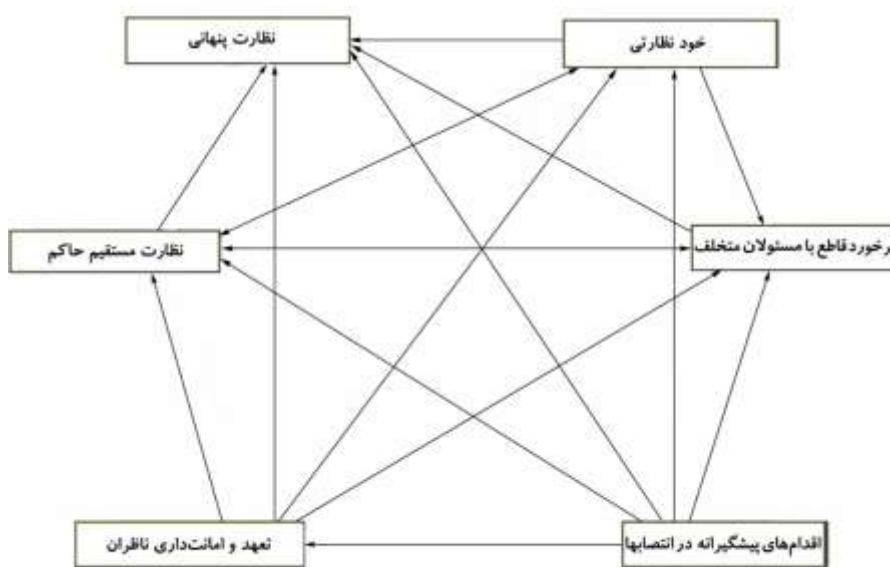
پس از تدوین مجموعه ورودی و خروجی که در روش‌شناسی پژوهش بیان شد، و نیز احصای مجموعه مشترک، آن‌ها را سطح‌بندی می‌کنیم. در این مرحله متغیرهایی که مجموعه خروجی و مشترک آن‌ها کاملاً مشابه باشند، در بالاترین سطح از سلسله مراتب الگوی ساختاری تفسیری قرار می‌گیرند. پس از آنکه بالاترین سطح مشخص شد، از دیگر معیارها تفکیک می‌شود. سپس دیگر سطوح در فرایندی مشابه مشخص می‌شوند. سطح‌بندی معیارهای این تحقیق در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول (۴): سطح‌بندی مجموعه معیارها

ردیف	معیار	مجموعه ورودی	مجموعه خروجی	مجموعه مشترک	سطح
۱	تعهد و امانت‌داری ناظران	۱، ۲، ۳	۱، ۲، ۴، ۵، ۶	۱، ۲	۳
۲	اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب‌ها	۱، ۲، ۳	۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶	۱، ۲، ۳	۴
۳	برخورد قاطع با مسئولان متخلف	۲، ۳	۱، ۲، ۳، ۴، ۶	۲، ۳	۳
۴	نظارت مستقیم حاکم	۱، ۲، ۳، ۴	۴، ۵	۴	۲
۵	خودنظارتی	۱، ۲، ۴، ۵	۵، ۶	۵	۲
۶	نظارت پنهانی	۱، ۲، ۳، ۵، ۶	۶	۶	۱

در این مرحله با توجه به مجموعه‌های ورودی، خروجی و مشترک و سطح هر یک از متغیرها در جدول سطح‌بندی، الگوی اولیه رسم و از طریق حذف انتقال‌پذیری‌ها در آن، الگوی نهایی به‌دست می‌آید. روابط بین متغیرها و جهت پیکان، از روی ماتریس دریافتی تجمیع شده به‌دست می‌آید.

نمودار ۲، ارتباط معیارهای احصا شده

نمودار فوق به عنوان نمودار رابطه بین معیارهای احصا شده، نشانگر رابطه موجود بین I و J می‌باشد. این نمودار رابطه درونی میان هر یک از معیارهای احصا شده را به وسیله خطوط رسم‌شده بین آن‌ها نشان می‌دهد. این نمودار در الگوی ساختاری تفسیری، الگوی ساختاری یا دیاگرام نامیده می‌شود.

در آخرین مرحله از الگوی ساختاری - تفسیری بایستی ماتریس قدرت نفوذ و وابستگی را استخراج کنیم. در این تحلیل متغیرها به چهار دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول "متغیرهای خودمختار" هستند که از قدرت هدایت و وابستگی ضعیفی برخوردارند. این متغیرها غالباً ارتباطی سست و کم‌رنگ با سیستم دارند. دومین دسته شامل "متغیرهای وابسته" هستند که از قدرت هدایت کم و وابستگی زیاد برخوردار می‌باشند. سومین دسته "متغیرهای پیوندی" هستند که دارای قدرت هدایت و وابستگی زیاد می‌باشند. این متغیرها غیرایستا هستند و هر نوع تغییر در آن‌ها می‌تواند سیستم را تحت تأثیر قرار دهد. لازم به ذکر است که پاسخ‌های صادرشده از سوی سیستم می‌تواند این متغیرها را تغییر دهد. چهارمین دسته متغیرهای "مستقل یا نفوذی" هستند که از قدرت هدایت قوی و وابستگی ضعیف برخوردارند. این متغیرها که معمولاً در سطوح آخر الگو قرار دارند، از بیشترین قدرت نفوذ و اثرگذاری بر دیگر متغیرها برخوردارند. در این مقاله ماتریس تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی در نمودار (۲) نشان داده شده است.

	نفوذی							پیوندی						
۱۳														
۱۲	اقدام‌های پیشگیرانه							تعهد ناظران						
۱۱									برخورد با متخلفان					
۱۰														
۹														
۸														
۷														
۶														
۵									نظارت مستقیم					
۴										خود نظارتی				
۳							نظارت پنهانی							
۲														
۱														
	خود مختار							وابسته						
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴

میزان وابستگی

نمودار (۳): ماتریس تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی

معیارهای احصا شده در حوزه نظارت بر مسئولان حکومتی در اندیشه امیرمؤمنان امام علی (علیه السلام) از طریق مطالعه ادبیات موضوع احصا گردید و با رویکرد انطباق معیارهای یادشده با شرایط جامعه امروزی از دیدگاه خبرگان اولویت‌بندی شد. معیارهای ذکرشده در یک فرایند مرحله‌ای از طریق جدول (۲)،

- Autonomous variables λ

نمودار (۱)، جدول (۳)، جدول (۴)، نمودار (۲) و نمودار (۳) به دست آمدند. همان گونه که در ماتریس فوق (نمودار ۳) مشخص است، در این پژوهش، معیار اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان دارای بیشترین ضریب اثرگذاری است. به همین دلیل این معیار، در قسمت معیارهای نفوذی قرار گرفته است؛ که حاکی از اثرگذاری بالای این معیار در الگو است. اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان به معنای انتخاب و انتصاب مدیران اصلح در پست‌های کلیدی است، که یک اصل مهم و حیاتی در سوق دادن جامعه به سوی رشد و توسعه به‌شمار می‌رود. رعایت این معیار تا حدود زیادی هزینه‌های مادی و معنوی نظارت بر مسئولان را کاهش داده و آسیب‌های ناشی از انتخاب افراد ناصالح را در سیستم حکومتی از بین می‌برد. در ماتریس تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی معیارهای تعهد و امانت‌داری ناظران و برخورد قاطع با مسئولان متخلف در ناحیه پیوندی قرار گرفتند. قرار گرفتن معیارهای یادشده در ناحیه پیوندی حاکی از آن است که امانت‌داری ناظران در انتقال درست و دقیق اخبار مسئولان و برخورد قاطع با افراد متخلف، نقشی سازنده در جلوگیری از خیانت مسئولان به مردم و بیت‌المال دارد. به تعبیر دیگر از نظر خبرگان شرکت‌کننده در مصاحبه این معیار با عملکرد صحیح مسئولان رابطه‌ای دوسویه دارد، و هر قدر نظارت دقیق‌تر و برخورد قاطع‌تر باشد، ظلم و خیانت در بین کارگزاران کمتر خواهد بود.

معیارهای نظارت مستقیم حاکم و خودنظارتی نیز بر اساس نظر خبرگان در زمره وابسته‌ترین متغیرها قرار گرفتند. این امر به معنای آن است که مؤلفه‌های فوق به امور مختلفی وابسته هستند. به عنوان نمونه نظارت مستقیم حاکم به شرایطی از قبیل مهیا بودن شرایط نظارت بستگی دارد. مؤلفه‌ای مانند فراهم بودن فرصت در نظارت مستقیم حاکم نقش بسزایی دارد. همچنین خودنظارتی به مؤلفه‌هایی از قبیل صالح و صادق بودن کارگزار دستگاه حکومتی بستگی دارد. لذا یکی از عوامل تحقق خودنظارتی انجام اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان است. معیار نظارت پنهانی هم در ناحیه خودمختار ماتریس تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی قرار گرفت. این امر به معنای آن است که از نظر خبرگان در شرایط کنونی جامعه، نظارت پنهانی در مقایسه با دیگر معیارها در اولویت بعد قرار دارد. در این خصوص لازم به ذکر است که شرکت‌کنندگان در مصاحبه بر این باورند که اقدام پیشگیرانه و نظارت آشکار نسبت به دیگر معیارها از کارکرد مناسب‌تری در جامعه برخوردار هستند. چرا که با انتخاب مسئولان شایسته و دارای صلاحیت و آگاه‌سازی آنان نسبت به ضوابط و شرایط تصدی مسئولیت در جامعه اسلامی می‌توان تا حدود زیادی از خیانت و کارشکنی جلوگیری کرد. در صورت رعایت موارد فوق، برای جلوگیری از تخلف‌های موردی می‌توان از نظارت پنهانی به عنوان یکی از راهکارهای اصلاح امور استفاده کرد. در

همین راستا در فرایند انجام مصاحبه خبرگان ضمن تایید سه معیار نظارت مستقیم حاکم، خودنظارتی و نظارت پنهانی به عنوان معیارهایی اثرگذار در حوزه نظارت حکومتی، بر این باور بودند که در زندگی امروزی با عنایت به گستردگی دستگاه‌های حاکمیتی و محدودیت‌های سخت‌افزاری و نیروی انسانی امکان اعمال نظارت‌های یادشده در سطح کشور به حداقل رسیده است. لذا در حوزه نظارت حکومتی معیارهای سطح چهار و سه به ترتیب از کارایی بیشتری نسبت به دیگر معیارها برخوردارند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله به منظور انجام یک تحلیل علمی در خصوص نظارت بر مسئولان حکومتی در اندیشه مدیریتی امیرمؤمنان علی (علیه السلام)، سیره نظری و عملی ایشان در نهج البلاغه و برخی دیگر از کتاب‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس گزاره‌های مرتبط با موضوع در فرآیند مطالعه منابع یادشده احصا شد. سپس مفهوم نهفته در هر گزاره استخراج گردید؛ که در جدول (۲) قابل ملاحظه است. در گام بعدی رابطه مفاهیم احصا شده با یکدیگر تعیین گردید، و سطح‌بندی هر یک از گزاره‌های مفهومی با استفاده از روش ساختاری-تفسیری صورت پذیرفت. فرایند یادشده منجر به ترسیم الگوی نهایی تحقیق در قالب شش معیار و چهار سطح، مطابق نمودار (۱) گردید. سپس در آخرین مرحله از فرایند تحقیق، ماتریس تحلیل قدرت نفوذ و وابستگی استخراج گردید. با توجه به قرار گرفتن شاخص اقدام‌های پیشگیرانه در انتصاب مسئولان حکومتی در جایگاه نفوذی ماتریس یادشده و تدبر در فهرست زیرمعیارهای این شاخص که عبارتند از: به کارگیری مسئولان معتقد به مبانی اسلام و پای‌بند به آرمان‌های ولی امر و رهبر مسلمانان، آزمایش افراد قبل از به کارگیری آنها، مشورت در انتخاب مسئولان و انتخاب افراد صالح برای انجام ماموریت‌های حساس و مهم می‌توان گفت که این شاخص به طور کلی دربرگیرنده بخش عمده‌ای از معیارهای نظارتی در حکومت اسلامی است. همان معیارهایی که تضمین‌کننده سلامت فردی و عملکرد مطلوب مسئولان است. لذا می‌توان نتیجه گرفت که در تنظیم راهکارهای مناسب برای دستیابی به جامعه ایده‌آل بر اساس سیره نظری و عملی امیرمؤمنان علی (علیه السلام)، باید قبل از هر چیز در انتخاب مسئولان حکومتی حساسیت لازم را اعمال نمود و از صلاحیت‌های درونی و بیرونی مسئولان حکومتی مطمئن گردید. همچنین تعهد و امانت‌داری ناظران دستگاه‌های نظارتی نقش بسزایی در سلامت عملکرد مسئولان دارد. سیستم نظارتی حکومت با استفاده از گزارش‌های دقیق و بموقع ناظران می‌تواند ریشه‌های فساد را شناسایی و ضمن از بین بردن آنها در اصلاح نظام حکومتی بکوشد. برخورد قاطع با مسئولان متخلف هم رویه همیشگی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) بود. این رویه ضمن

بازدارندگی مسئولان از تخلف، باعث ایجاد امید به حکومت اسلامی در بین مردم می‌شود و در لحظات حساس حمایت توده‌های مردم را با نظام حاکم همراه می‌نماید. نظارت مستقیم حاکم بر اعمال و رفتار مسئولان، خودنظارتی مسئولان صالح و صادق بر عملکرد خود و نظارت پنهانی بر امور مسئولان در شرایط خاص از راهکارهایی هستند که سلامت دستگاه حکومتی را ضمانت می‌کنند. توجه و عمل به سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در نظارت بر مسئولان می‌تواند به سیاستگذاران و مدیران ارشد کشور در بهبود عملکرد حکومت و کاهش فساد اداری کمک شایانی بنماید. این پژوهش به عنوان نمونه‌ای برگرفته از اندیشه عمیق و مترقی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) می‌تواند زمینه انجام پژوهش‌های دیگر را برای محققان فراهم آورد. پژوهشگران حوزه علوم انسانی می‌توانند با بهره‌گیری از یافته‌های این تحقیق و در استمرار بررسی سیره امیرمؤمنان علی (علیه السلام)، دیگر مؤلفه‌های مرتبط با حکومت‌داری را مورد نقد و بررسی علمی قرار دهند.

پیشنهاده‌ها

- با توجه نتایج حاصل از سطح‌بندی معیارهای استخراج شده از اندیشه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) و تحلیل ارائه شده ذیل ماتریس قدرت نفوذ و وابستگی، پیشنهادهای زیر ارائه گردید:
۱. در انتصاب مسئولان حکومتی دقت و توجه لازم صورت پذیرد، شایستگی‌ها و صلاحیت‌های تخصصی و اخلاقی افراد ملاک قرار گیرد.
 ۲. علاوه بر اعمال نظارت از سوی دستگاه‌های متولی، مسئولان ارشد نظام نیز به صورت مستمر بر عملکرد مسئولان حکومتی تحت امر خود نظارت نمایند.
 ۳. برای نظارت بر مسئولان حکومتی از ناظران متعهد و امانت‌دار استفاده شود.
 ۴. با مسئولان حکومتی متخلف که موجب وارد شدن زیان به جامعه اسلامی می‌شوند، به صورت قاطع برخورد شود و حقوق ضایع شده جامعه اسلامی از افراد متخلف بازستانده شود.

منابع

۱. قرآن کریم، ناصر، مکارم شیرازی، ۱۳۸۸ ش، قم: انتشارات پژوهاک اندیشه.
۲. نهج البلاغه، ۱۳۸۸ ش، محمد بن حسین، شریف رضی، ترجمه: حسین، انصاریان، قم: دار العرفان.
۳. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، ۱۳۸۸ ش، شرح نهج البلاغه، ترجمه غلامرضا لایقی، تهران: نیستان.
۴. ابن اثیر، علی بن محمد، ۱۴۰۰ ق، أسد الغابة، ج ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۷۹ ش، تحف العقول عن آل الرسول ﷺ، ترجمه: محمد باقر کمرهائی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: کتابچی.
۶. آذر، عادل، فرزانه خسروانی و رضا جلالی، ۱۳۹۲ ش، تحقیق در عملیات نرم، تهران: انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
۷. بروجرودی، حسین، ۱۳۸۸ ق، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع أحادیث الشيعة)، مترجمان: احمد اسماعیل تبار، احمد رضا حسینی، محمد حسین مهو، تهران: فرهنگ سبز.
۸. پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۲ ش، نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، تهران: دنیای دانش.
۹. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷ ش، لغت نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳ ق، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، چاپ دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۱. معین، محمد، ۱۳۸۱ ش، فرهنگ فارسی، تهران: آدنا.
۱۲. مغنیه، محمد جواد، ۱۴۲۷ ق، فی ظلال نهج البلاغه - محاوله لفهم جدید، قم: کلمه الحق.
۱۳. میانجی، میرزا علی احمد، ۱۳۶۳ ش، لزوم وزارت اطلاعات در حکومت اسلامی، قم: برگزیده.
۱۴. نوری، حسین بن محمد تقی، ۱۴۰۸ ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت ﷺ.

مقالات

۱۳. اخوان کاظمی، بهرام. ۱۳۸۹ش، اهداف و کارکردهای نظارت در نظام سیاسی اسلام. *فصلنامه*

جستارهای سیاسی معاصر، ۲ (۱): ۲۲-۱.

قابل بازیابی از <http://ensani.ir/fa/article/308894>

۱۴. آیت‌الله‌زاده، صادق، ۱۳۸۰ش، بازرسان حکومت علوی. *صدای عدالت*: ۱۶.

۱۵. پژوهنده، محمد حسین، ۱۳۸۱ش، اطلاعات و نظارت در حکومت علوی. *مجله پژوهش‌های*

اجتماعی/اسلامی. پیاپی ۳۲ و ۳۳: ۱۴۸-۱۶۵.

۱۶. جمشیدی، مسلم؛ غلام جمشیدی، محمدصادق؛ سیاح البرزی هدایت، ۱۳۸۸ش، تحلیلی نو و

عملی از امر به معروف و نهی از منکر در انتظام اجتماعی. *فصلنامه انتظام/اجتماعی*، ۱ (۴): ۱۴۳-۱۶۹.

قابل بازیابی از <https://www.sid.ir/fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=133483>

۱۷. طاهری، حبیب‌الله، ۱۳۸۴ش، نظارت اصلی از اصول مدیریت از دیدگاه قرآن و سنت. *فصلنامه*

مدیریت فرهنگ سازمانی، ۳ (۳): ۸۷-۱۰۲.

قابل بازیابی از https://jomc.ut.ac.ir/article_14253.html

۱۸. فلاح سلوک‌لایی، محمد، ۱۳۸۸ش، نظارت بر حکومت و سازوکارهای آن در اسلام. *فصلنامه*

حکومت/اسلامی، ۲ (۱۴): ۱۵۹-۱۹۲.

قابل بازیابی از [http://ensani.ir/file/download/article/20120419191220-8036-](http://ensani.ir/file/download/article/20120419191220-8036-7.pdf)

7.pdf

۱۹. نساجی زواره، اسماعیل، ۱۳۸۷ش، بایسته‌های مدیریت از منظر امام علی (علیه السلام). *درس‌هایی از مکتب*

اسلام، پیاپی ۵۷۶: ۵۷-۵۵.

قابل بازیابی از <https://www.hawzahnews.com/news/247415>

20. Huang J. J., Tzeng G. H., Ong C. S., (2005). "Multidimensional data in multidimensional scaling using the analytic network process", Pattern Recognition Letters, 26, 755-767.

<https://doi.org/10.1016/j.patrec.2004.09.027>

21. Thakkar, J., Deshmukh, S.G., Gupta, A.D. and Shankar, R. (2007), "Development of a balanced scorecard: An integrated approach of

Interpretive Structural Modeling (ISM) and Analytic Network Process (ANP)", International Journal of Productivity and Performance Management, Vol. 56 No. 1, pp. 25-59.

<https://doi.org/10.1108/17410400710717073>

22. Ravi, V., Shankar, R. and Tiwari, M.K. (2005), "**Productivity improvement of a computer hardware supply chain**", International Journal of Productivity and Performance Management, Vol. 54 No. 4, pp. 239-255.

<https://doi.org/10.1108/17410400510593802>.